

ماندگاری و ژرفای هویت ایرانی

• مرضیه سلیمانی

آن گونه که در کتاب‌های دانشگاهی آمده است، هویت به معنی «چه کسی بودن» است؛ این که یک فرد یا یک گروه انسانی خود را چگونه می‌شناسد و می‌خواهد چگونه بشناساند یا چگونه شناخته شود. هویت پاسخی به نیاز طبیعی در انسان برای شناساندن و شناخته شدن یا تمایز در ارتباط با معرف به یک سلسله عناصر و پدیده‌های فرهنگی، تاریخی و جغرافیایی است. همان گونه که یک فرد نیازمند شناخته شدن به نام و ویژگی‌های معرف و شناسانده‌ی فردی و خانوادگی خود است، یک گروه انسانی نیز نیازمند شناخته شدن و شناساندن خود به یک سلسله پدیده‌های معنوی و محیطی است که شخصیت ملی ویژه و شناسنامه‌ی متمایزی را برای آن گروه انسانی پدید می‌آورد.

پویایی این پدیده‌های مادی و معنوی مفهوم «ملت» را واقعیت می‌بخشد؛ پدیده‌هایی چون یک سرزمین سیاسی مشترک، یک دین مشترک، یک زبان مشترک، یک سلسله خاطرات مشترک، برخی دیدگاه‌های اجتماعی مشترک و یک سلسله آداب و سنن و ادبیات و هنرهای مشترک. مجموعه‌ای از همه‌ی این مفاهیم «شناسنامه‌ای» ملی پدید می‌آورد که «هویت» ملی یک گروه انسانی یا یک ملت را واقعیت می‌بخشد. با توجه به این حقیقت که هویت ملی هر ملتی، در درجه‌ی نخست، زاییده‌ی محیط جغرافیایی آن ملت است؛ می‌توان نتیجه گرفت که فلات ایران گاهواره‌ی پیدایش و رویش هویت ایرانی است. اما این که ایران از چه هنگامی آغاز گردید، برخی را باور بر این است که «ایلام» شاید سرآغاز ایران بوده باشد.

اما آنچه که در این جا باید مورد توجه و دقت قرار گیرد، این است که گرچه در زبان روزمره مباحثی چون «هویت»، «ملیت» و «میهن‌گرایی» در ارتباط نزدیک با هم هستند، ولی شایان توجه است که در مباحث و گفت‌وگوهای پژوهشی این موارد از هم جدا هستند: «هویت»^۲ مبحثی است کاملاً جدا از مبحث «ملیت» و «ملی‌گرایی» یا ناسیونالیسم؛^۳ همان گونه که ملیت و ملی‌گرایی مبحثی است کاملاً مستقل از مبحث «میهن» و «میهن‌گرایی» و یا پاتریاتیسم.^۴ از سوی دیگر نیز شایان توجه است که هدف از جدا کردن این مفاهیم، «بد» یا «خوب» قلمداد کردن یکی در برابر دیگری - یعنی ارزش‌داوری - نیست؛ هدف صرفاً بازشناسی

■ Continuity in Iranian Identity: Resilience Of a Cultural Heritage

■ Author: Fereshteh Davaran

■ Publisher: routledge/2010; Hardcover: 288 pages

هریک از این مفاهیم است و بیان این حقیقت که اگر مباحثی همچون «هویت ملی» و «میهن خواهی» مباحثی جغرافیایی است، بحث «ملی گرایی» بحثی سیاسی است و به امر تحزب مربوط می‌شود. با این حال شایان توجه است که ملی‌گرایی یا ناسیونالیسم، جغرافیایی‌ترین «ایسم» در میان مباحث و مکاتب سیاسی حزبی گوناگون است، زیرا نقش آفرینی محیطی یک ملت (ناسیونالیسم) با پیدایش همان «ملت» پدیدار می‌شود. هویت ملی فراگیرترین و در عین حال مشروع‌ترین سطح هویت در تمام نظام‌های اجتماعی و در حقیقت پاسخ‌گوی آگاهانه‌ی یک ملت به پرسش‌هایی پیرامون خود، گذشته، تعلق، خاستگاه اصلی، حوزه‌ی تمدنی، جایگاه سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و تاریخی خود است. میهن‌خواهی یا وطن‌دوستی نیز غریزه‌ای است که از حس اولیه‌ی تعلق داشتن به مکان و هویت ویژه‌ی آن و حس دفاع از منافع اولیه‌ی فردی در آن مکان ویژه ناشی می‌شود. از دید تاریخی، تردیدی نیست که «سرزمین» یا «بوم» از نخستین پدیده‌هایی هستند که از غرایز طبیعی و روحانی بشر در رابطه با محیط او پدید آمده و جلوه‌های مادی و احساسی آن بر خوردهای خصمانه را میان انسان‌ها سبب گردیده، درحالی‌که غیرسیاسی بودن نفس این پدیده همچنان دست‌نخورده باقی مانده است.

در مطالعات نوین جغرافیای سیاسی، مفهوم «بوم» با مفهوم «سرزمین سیاسی» نزدیکی زیادی پیدا می‌کند ولی برخلاف مفهوم سرزمین یا بوم که انگیزه‌ای سیاسی را در طبیعت خود نهفته دارد، مفهوم «میهن» از انگیزه‌های سیاسی دور است و از حد و غریزه‌ای طبیعی خارج نمی‌شود. میهن‌خواهی تا آن اندازه طبیعی و غریزی است که گاه با تعلقات معنوی انسان درمی‌آمیزد و جنبه‌ی الهی به خود می‌گیرد و به شکل مفهومی مقدس خودنمایی می‌کند چنان‌که در اسلام آمده است: «حب الوطن من الایمان»؛ یعنی میهن دوستی بخشی از ایمان است.

با این حال تاریخ سیاسی بشر اقرار دارد که ناسیونالیسم به افراط کشیده شده، پیوسته «میهن‌دوستی» یا «پاتریاتیسم» را شعار افراطی‌گری‌های خود قرار داده و حداکثر کشش سیاسی را بدان نسبت داده است. افراطی‌گری‌های ناسیونالیستی حزب نازی در آلمان نیمه‌ی نخست قرن بیستم، افراطی‌گری‌های ناسیونالیستی فاشیست‌های هوادار موسولینی در ایتالیا، افراطی‌گری‌های صهیونیستی در قبال مسأله‌ی فلسطین و افراطی‌گری‌های ناسیونالیستی حزب بعث در عراق به هنگام جنگ آن

کشور علیه ایران و به هنگام اشغال کویت در دهه‌های پایانی قرن بیستم، میهن‌دوستی را وسیله یا بهانه‌ی انسان‌ستیزی‌ها و افراطی‌گری‌های سیاسی قرار داده‌اند.

ابعاد هویت ملی

هویت ملی دارای ابعادی است که در ساختارهای گوناگون از منظر قومی، نژادی، مذهبی و فرهنگی تجلی می‌یابد. نموده‌های این ابعاد عبارتند از: الف) بعد اجتماعی: هر فرد به واسطه‌ی محیط اجتماعی خویش هویت خود را می‌سازد. در علم جامعه‌شناسی، شرایط اجتماعی سومین عامل شکل‌بخشی و سازماندهی شخصیت فرد محسوب شده است.

ب) بعد تاریخی: آگاهی مشترک افراد یک جامعه از گذشته‌ی خویش و احساس دلبستگی به آن که حلقه‌ی اتصال نسل‌های مختلف به یکدیگر است.

ج) بعد دینی: این بعد، گاه در زمره‌ی منابع اولیه‌ی هویت بخشی به انسان‌ها ذکر شده است. مسیحیان، مسلمانان، بوداییان، هندوها و زرتشتیان پیرامون همین بعد دینی هویت ملی گرد آمده‌اند.

د) بعد فرهنگی یا میراث فرهنگی: خصوصیتی که یک جامعه را از جوامع دیگر متمایز می‌سازد و معرف شناسنامه‌ی فرهنگی آن جامعه است. به عبارت دیگر گذشته‌ی تاریخی، حماسه‌های آباء و اجدادی، سرزمین نیاکان، زبان مادری، باورها و سنت‌های طایفه‌ای، مفاخر ملی، اسوه‌های دینی، عصبیت‌های قومی در معنای ابن خلدونی آن، هنر و ادبیات، «هویت فرهنگی» جامعه را تشکیل می‌دهند. هر جامعه‌ای، معمولاً، در همه جا و همه وقت بر اصالت هویت فرهنگی خود تأکید می‌کند و می‌کوشد که با قدرت و غرور مشخصه‌های این هویت را زنده نگه دارد و از آن دفاع کند.

ه) بعد زبانی: زبان، هم اساسی‌ترین وسیله‌ی ارتباط در زندگی روزانه است و هم مناسب‌ترین وسیله است برای صورت دادن و به هستی درآوردن اندیشه. زبان و آثار ادبی بعد مهمی از میراث مکتوب هر ملت است. مجموعه‌ها، دیوان اشعار، آثار منثور، ادبیات کهن و معاصر، داستان‌ها و ترانه‌ها، تصنیف‌ها، مثل‌ها و چیستان‌ها همگی در تقویت فرایند هویت یابی نقش دارند. مثلاً زبان لاتین زبان دین و فرهنگ بود. زبان عربی در اسلام، به زبان لاتین در اروپای قرون وسطی شباهت داشت. لاتین به واسطه‌ی ترجمه‌ی انجیل‌ها و کتب مقدس از عبری و یونانی به لاتین، به زبان فرهنگی سرتاسر اروپا بدل شد و از راه این زبان نوعی

هویت ملی دارای ابعادی است که در ساختارهای گوناگون از منظر قومی، نژادی، مذهبی و فرهنگی تجلی می‌یابد. نموده‌های این ابعاد عبارتند از: بعد اجتماعی، بعد تاریخی، بعد فرهنگی و بعد زبانی

هویت ایران

مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر هویت ملی را می‌توان چنین قلمداد کرد: انقلاب در عرصه‌ی ارتباطات و اطلاعات؛ از بین رفتن حدود و فواصل و موانع جغرافیایی و مرزهای فرهنگی؛ ارتقا و رشد سطح آگاهی‌های عمومی؛ شناخت مردم نسبت به هویت‌های فردی و گروهی خود

هویت ایرانی

است که با اقبال نویسندگان و خوانندگان مواجه و به شکل غیر منتظره‌ای مورد توجه افکار عمومی شده است. کتاب‌هایی که یا در صدر پرفروش‌ها قرار گرفته‌اند و یا مکرراً به چاپ رسیده‌اند و گاه به عنوان منبع درسی در دانشگاه‌ها تدریس می‌شوند. این فهرست البته طولانی است و آثار قدیمی و جدیدی را در بر می‌گیرد که بحث و بررسی پیرامون هر یک از آن‌ها مجال دیگری می‌طلبد. در اینجا تنها به ذکر نام و نشان چند اثر نخست این مجموعه، که از سوی ناشران معتبری مثل انتشارات راتلج، دانشگاه مک‌گیل، مک‌میلان، پالیتی و... مورد تأیید قرار گرفته‌اند بسنده کرده و سپس معرفی یکی از این کتاب‌ها را در دستور کار قرار می‌دهیم:

۱- ساختار تودرتوی هویت ملی، اثر روث وُداک، ردلف دو سیلیا، مارتین رابیزگل و کارین لیپهارت. این کتاب در سال ۲۰۰۹ توسط انتشارات دانشگاه ادینبورو به زبان انگلیسی به چاپ رسیده و دارای ۲۸۸ صفحه است. نویسندگان به ترتیب، استاد ممتاز مطالعات گفتمانی در دانشگاه لنکستر، استاد زبان شناسی در دانشگاه وین، سخنران دپارتمان زبان شناسی در دانشگاه وین و پژوهشگر دپارتمان علوم سیاسی در همان دانشگاه هستند. آن‌ها نقش ابزارهای زبان شناختی و استراتژی‌های گفتمانی در هویت اروپایی را مورد بررسی قرار داده و مورد اتریش را به عنوان تحقیق میدانی برگزیده‌اند. تغییرات روی داده در «خود» و «دیگری»، به واسطه‌ی ترکیب تئوری‌های تاریخی، متدولوژی و علوم سیاسی و ظهور آن‌ها در ساختارهای بلاغی زبان؛ از جمله مهم‌ترین مباحث این کتاب‌اند.

۲- هویت ملی: ناسیونالیسم قومی در چشم اندازهای تطبیقی، اثر آنتونی دی اسمیت، طبع انتشارات دانشگاه نوادا به زبان انگلیسی و در ۲۲۶ صفحه. بررسی مسئله‌ی قومیت و گروه‌های قومی که عموماً از زمان فروپاشی کمونیسم در شوروی سابق و پایان جنگ سرد مورد توجه قرار گرفته، محور اصلی مباحث این کتاب است. نویسنده عنوان می‌کند که در حال حاضر حدود ۱۸۰ کشور جهان به لحاظ قومی ناهمگون و به نوعی دارای ویژگی تنوع قومی و نژادی هستند. او رابطه‌ی تنوع قومی و فرهنگی با «هویت ملی»، «امنیت ملی» و «وحدت ملی» را مورد واکاوی قرار می‌دهد.

۳- هویت ملی: فرهنگ توده و زندگی روزمره، تألیف تیم اِندسور. اندسور کتاب خود را در ۲۲۴ صفحه و در سال ۲۰۰۲ توسط انتشارات

«هم‌فرهنگی» در قسمت‌هایی از اروپا برقرار گردید تا این که در جریان اصلاح دین و در مخالفت با دربار پاپ و آیین کاتولیک، زبان‌های آلمانی (به واسطه‌ی لوتر و در قرن ۱۶) و بعدها زبان انگلیسی به کلیسا راه یافت.^۱

عوامل تأثیر گذار بر هویت ملی

مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر هویت ملی را می‌توان چنین قلمداد کرد:

- انقلاب در عرصه‌ی ارتباطات و اطلاعات؛

- از بین رفتن حدود و فواصل و موانع جغرافیایی و مرزهای فرهنگی؛

- ارتقا و رشد سطح آگاهی‌های عمومی؛

- شناخت مردم نسبت به هویت‌های فردی و گروهی خود.

گفت‌وگو پیرامون هویت ملی محصول تحولات سیاسی-اجتماعی عمیقی بود که در درون اروپا رخ داد. از یک سو با وقوع حوادثی مثل انقلاب‌های علمی، رنسانس و اصلاح دینی، هویت‌های قبلی انسان اروپایی درهم فروریخت و از سوی دیگر پیدایش واحدهای سیاسی جدید تحت عنوان «دولت‌های ملی» ساختارهای سیاسی پیشین و نیز هویت‌های جمعی ناشی از آن را با بحران مواجه کرد و شکل‌گیری مفهوم جدیدی از هویت ملی را سبب شد: هویت ملی.

اکنون با ورود به دوران انقلاب‌های تکنولوژیکی و عصر اطلاعات دیجیتال، که طبعاً رشد آگاهی‌های فردی و جمعی را در پی دارد و نیز با مرزبندی‌های جدید سیاسی، فرهنگی و مذهبی شاهد این هستیم که هویت ملی امر ثابتی نیست؛ اما در عصر حاضر که جهانی شدن به صورت وسیع، عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و مرزهای ملی را درمی‌نوردد و در حقیقت زمان و مکان را به یکدیگر نزدیک می‌کند؛ این هویت نه تنها با خطر نابودی مواجه نیست، بلکه طی یک دادوستد دوجانبه، مؤلفه‌های هویت ملی جهانی شده و امر جهانی محلی می‌شود و این بدان معناست که مؤلفه‌های ثابت هویت فرهنگی - احتمالاً - در مسیر گونه‌ای بلوغ و تکامل فرهنگی قرار گرفته‌اند که محصول آگاهی نسل جدید و ارتقای سطح سواد آن‌هاست.

باتوجه به مقدمه‌ای که بیان شد، با جست‌وجویی کوتاه در فهرست آثار ناشران غیرایرانی خواهیم دید که مبحث هویت ملی از جمله موضوعاتی

جمهوری روم را مورد توجه قرار داده و جنبه‌های صرفاً فرهنگی آن دوران را ابزار شکل‌گیری هویت روم قلمداد کرده است.

۷- دولت، هویت و مسئله‌ی ملی در چین و ژاپن، نوشته‌ی جرمین ای. هوستن^{۱۵} که آن را به زبان انگلیسی در ۶۴۰ صفحه و توسط انتشارات دانشگاه پرینستون به چاپ رسانده است. نویسنده با انتشار مارکسیسم در شرق آسیا و پذیرش آن در چین آغاز می‌کند و با تأکید بر تنش‌های موجود فی‌مابین انتر ناسیونالیسم سوسیالیست و ناسیونالیسم در چین و ژاپن در «شامگاه جنگ جهانی دوم» پیش می‌رود. هویت دوگانه‌ی چینی‌ها و رویکرد تازه‌ی آن‌ها به میراث کهن خویش از بخش‌های جالب این کتاب است.

۸- هویت فلسطینی: ایجاد خود آگاهی مدرن ملی^{۱۶} تألیف راشد خالدی در ۳۲۰ صفحه، به زبان انگلیسی و توسط انتشارات دانشگاه کلمبیا که در دسامبر سال ۲۰۰۹ آن را روانه‌ی بازار نشر کرده است و همان‌گونه که از نام کتاب پیداست، هویت ملت فلسطین در کشاکش زیست دوگانه‌ی آن‌ها را مورد توجه قرار داده است. منابع کار خالدی یکی شخصیت و سیروورت عرب مسلمان است، نوشته‌ی هشام جعیت (۱۹۷۴، پاریس)؛ دیگری از استعمار زدایی تا انقلاب فرهنگی اثر احمد طالب ابراهیمی (۱۹۷۳، الجزیره) و سرانجام، بحران روشنفکران عرب در سال ۱۹۷۴ تألیف عبدالله عروئی (۱۹۷۴، پاریس).

۹- زبان و هویت: ملی، قومی، دینی اثر جان ای. جوزف^{۱۷}. این کتاب در سال ۲۰۰۴ در ۲۸۸ صفحه به زبان انگلیسی از سوی انتشارات مک میلان منتشر شده و از جمله آثار بسیار مهم و کلیدی در این حوزه است. جان ای. جوزف، استاد دانشگاه ادینبورو که پیش از این نیز آثاری در

برگ به چاپ رسانده است و در آن، چگونگی ورود فرهنگ توده به ساختار هویت ملی و تغییر تدریجی این هویت را بررسی می‌کند. از نظر نویسنده، تجربیات روزمره‌ی زندگی، از عادات غذایی گرفته تا عادات رفتاری و حس تملک و تعلق نسبت به اشیاء مادی، طی فرآیندی تدریجی به فرهنگ توده بدل شده و سپس به درون هویت ملی ملت‌ها راه می‌یابند. نمونه‌های مورد مطالعه‌ی ادنسور، اسکاتلند، انگلیس، هند و جزیره‌ی موریس است.

۴- شهروندی و هویت ملی، اثر دیوید میلر^{۱۸} در ۲۲۴ صفحه به زبان انگلیسی که در سال ۲۰۰۰ از سوی انتشارات پالیتی به چاپ رسیده است. نویسنده در این کتاب، ویژگی‌های یک جامعه‌ی سیاسی مطلوب را بر می‌شمارد. جامعه‌ای که شهروندان آن برای آینده‌ی خویش تصمیمات مشترک اتخاذ می‌کنند و حلقه‌ی اتصال آن‌ها همبستگی ملی و عدالتی است که بین همه وجود دارد و نهایتاً به محترم شمردن هویت‌های مجزای گروه‌های اقلیت در درون جامعه منجر خواهد شد.

۵- ملت‌ها و ملی‌گرایی، تألیف ارنست گلنریا مقدمه‌ی جان برویلی^{۱۹}. این کتاب در سال ۲۰۰۹ توسط انتشارات دانشگاه کورنل به چاپ رسیده، ۱۵۲ صفحه است و زبان آن انگلیسی است. بررسی سیاسی اندیشه‌ی ناسیونالیسم، تقسیم بندی مفهوم سیاسی و جغرافیایی ملی‌گرایی، ویژگی‌های ناسیونالیسم، وجوه مثبت و منفی آن و رویکردهای جدید از عمده‌ترین مباحث این کتاب هستند.

۶- فرهنگ و هویت ملی در روم جمهوری خواه، تألیف اریش گروئن^{۲۰}. این کتاب نیز از سوی انتشارات دانشگاه کورنل در ۳۴۷ صفحه و به زبان انگلیسی به چاپ رسیده است. گرئن در این کتاب، سه قرن پایانی

زمینه‌ی زبان شناسی به چاپ رسانده است (چشم اندازهای اندیشه‌ی زبان شناختی: سنت غرب در قرن بیستم، تاریخ تفکر زبان شناختی). بر نقش انتخاب زبان در ساختار هویت شخصی، فرهنگی و ملی تأکید کرده و با بررسی نمونه‌های موردی فراوان از بخش‌های مختلف جهان به اصولی عام و کلی در خصوص رابطه‌ی بین زبان و هویت دست می‌یابد. هنگ کنگ، لبنان، اروپا و به ویژه انگلستان، کشورهای جنوب شرق آسیا از جمله مناطق مورد مطالعه‌ی جوزف هستند.

۱۰- استمرار در هویت ایرانی: انعطاف پذیری یک میراث فرهنگی^{۱۸} که فرشته داوران آن را به زبان انگلیسی در ۲۸۸ صفحه و توسط انتشارات راتلج در فوریه‌ی ۲۰۱۰ به چاپ رسانده و ما در سطور جلوتر به معرفی آن پرداخته‌ایم.

فرشته داوران استاد زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه‌های سان فرانسیسکو، کالیفرنیا، برکلی و دانشکده‌های دی آنزا و دیابلو ولی است. او سه اثر کلاسیک انگلیسی را به فارسی برگردانده که عبارتند از: دیزی میبل اثر هنری جیمز (نشر لوح فکر ۱۳۸۶)؛ (روپایی‌ها از همان نویسنده، با همکاری عباس خلیلی (نشر مرکز ۱۳۸۲) و هر توگ نوشته‌ی سال بلو^{۱۹} (نشر پیکان ۱۳۷۹). همچنین داوران در هر دو زبان فارسی و انگلیسی، مقالات بسیاری را در خصوص میراث فرهنگی ایرانیان و ادبیات معاصر به چاپ رسانده است.

داوران در این کتاب عنوان می‌کند که علی‌رغم تغییرات روی داده در نوع حکومت و نیز اندیشه‌ی دینی ایرانیان، مؤلفه‌های اصلی فرهنگ و هویت ایرانی، در قالب جریان‌های ادبی، همواره به صورت ثابت و یکسان باقی مانده است به گونه‌ای که با تحلیل محتوای این جریان‌ها و آثار خاص می‌توان ردپای هویت ایرانی را از زمان‌های کهن پیش از اسلام تا دوران اسلامی و تا کنون پی گرفت. او با بهره‌گیری از عناصر تاریخی، ادبی و دینی به تعریف هویت فرهنگی ایرانی پرداخته و گذشته‌ی ایران را با پدیدارهای فرهنگی و سیاسی متأخر پیوند می‌زند. بررسی تاریخ ایران از دوران‌های باستانی تا عهد اسلامی، توجه به ادیان ایران پیش از اسلام و تأثیر متقابل ایران و اسلام بر یکدیگر، محور کار داوران است. او عمده‌ی تمرکز خویش را بر دو ژانر ادبی خاص متمرکز می‌کند: پندنامه یا اندرزنامه که عمدتاً به دوران پیش از اسلام تعلق دارد و ادب نامه در دوران اسلامی که در حقیقت شکل اسلامی شده و دنباله‌ی همان اندرزنامه است. هر دو ژانر، نماینده‌ی در هم تنیدگی دین و ادبیات در فرهنگ ایرانی هستند.

پس از آن، نویسنده خط سیر پژوهش خویش را تا دوران‌های متأخر و پسا اسلامی امتداد داده و بر مؤلفه‌های هویت ملی - فرهنگی ایران تأکید می‌کند.

آن‌گونه که در اصطلاح نامه‌های ادبی آمده است، پندها و اندرزها^{۲۰} از شکل‌های کهن شعر یونانی است که بر پایه‌ی سخنان موجز و گفته‌های اخلاقی و پندها و مثل‌ها سروده شده‌اند. پندها و اندرزها معمولاً در وزن

مراثی است و اغلب آن‌ها نیز هجایی‌اند. معمولاً فوسیلیدس^{۲۱} (سده‌ی ششم ق.م) یونانی را از نخستین و بهترین سرایندهگان پندها و اندرزها می‌شناسند. او اشعار پند آموز و موجز را در قالب وزن شش رکنی و نیز مراثی می‌سرود و در آن‌ها ملاحظات اخلاقی و احکام را بیان می‌کرد. فوسیلیدس در سروده‌هایش با عبارت «این نیز از فوسیلیدس است» نام خود را ثبت کرده است. در واقع این عبارت به منزله‌ی امضا و مهر اصیلی بود که از گم شدن اشعارش جلوگیری می‌کرد. حدود سی و چهار بیت از اشعار فوسیلیدس به یادگار مانده که در آن‌ها به توصیف آداب و رسوم طبقه‌ی اشراف پرداخته است.

مجموعه‌های پندها و اندرزها از عهد باستان و سده‌ی میانه بار مانده‌اند که آن‌ها را در سروده‌های هومر تا عصر بیوولف می‌توان یافت. در ادبیات انگلو ساکسون پندها و اندرزها پر از مطالب بدیهی و توضیح واضح است. چنان که گاه آتش را به سوختن و یخ را به سردی می‌ستایند. گاه نیز این نکته‌ها با رفتار خردمندانه‌ی انسان مقایسه می‌شود و از تشبیه، به پند و اندرز می‌پردازند. سروده‌ی زیر از بهترین نمونه‌های این پند و اندرزهاست:

آن کس که در جنگ از پای در می‌آید،
دیگر هرگز برای جنگ به پای نخواهد ایستاد.
اما آن کس که می‌جنگد و می‌گریزد،
برای جنگ فردا نیز آماده خواهد بود.^{۲۲}

داوران با به دست دادن این پیش‌زمینه، به سراغ پند نامه‌های ایرانی رفته و با تکیه بر منابع پیش و پس از اسلام در زمینه‌ی اندرزنامه‌ها و ادب نامه‌ها، ساختار اصلی کتاب خویش را در شش فصل پی می‌ریزد. پس از یک مقدمه، فصل اول یعنی «ایرانیان کهن» و فصل دوم با عنوان «ایرانیان میانه» پیشینه‌ی تاریخی و وضعیت فرهنگی ایران را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. بررسی تحرک ایرانیان در دوران پیش از اسلام و تحرک آن‌ها پس از ورود اسلام به این سرزمین، نقش اقوام ترک آسیای میانه در تحول فرهنگی و تحرک‌های جمعیتی و از همه مهم‌تر، قرار گرفتن ایران بر سر راه امپراطوری‌های بزرگ و تشکیل یک حوزه‌ی فرهنگی وسیع و ذی نفوذ آغازگر این ارزیابی است.

پس از آن، نویسنده به جریان تولیدات فرهنگی در ایران باستان پرداخته و با استناد به یافته‌ها و شواهد باستان شناختی، بر باروری فرهنگ مادی و معنوی ایران تأکید می‌ورزد. از نظر او تلفیق و ترکیب و یکپارچگی فرهنگ اقوام ایرانی با فرهنگ اقوام بین‌النهرین کامل شد و این یکپارچگی سیاسی و فرهنگی بیش از دوهزار سال (تا سده‌ی ۱۶ میلادی) پابرجا ماند. همچنین نویسنده عنوان می‌کند که آداب و رسوم و ادیان ایرانی به امپراطوری روم نیز گسترش یافت.

ما پیش‌تر در ادیان آسیای خوانده بودیم که رسم تشکیل مجمع دوستان و مشاوران نزدیک فرمان‌روا که در روم با نام آمیسی آگوستی رواج یافت، در اصل مجمعی ایرانی بود که در زمان هخامنشیان آغاز شد... حمل آتش پیشاپیش قیصرها به نشان ابدیت قدرت ایشان، سنتی بود که به عصر داریوش

سلسله آثار موسوم به کتاب التاج یا تاج نامه
در ادبیات عربی، نمونه‌های معرب و نشانی از
اندرزنامه‌های دوره‌ی ساسانی است؛ گرچه تدوین
رساله‌های اخلاقی موسوم به «پندنامه» از اواخر قرن
پنجم آغاز شد و همگی آن‌ها ریشه در اخلاقیات و
اندرزنامه‌های ایران باستان داشتند

هویت ایرانی

نوشته شده‌اند، مانند آداب الملوک‌ها و آثاری چون قابوس نامه، اخلاق ناصری، اخلاق جلالی و آثار تعلیمی مثنوی و منظوم مثل گلستان و بوستان را که هدف اصلی آن‌ها نمایاندن رفتار درست و تذکار و تنبیه است، می‌توان در شمار اندرزنامه‌ها یا ادبیات اندرزی شمرد.

در این جا نویسنده با ذکر نمونه‌های فراوان اندرز نامه‌ها، تعیین دقیق ویژگی آن‌ها و تحلیل محتوای آن‌ها استمرار پندنامه‌های پیشا اسلامی و گسترش آن‌ها به دوران اسلامی و پسا اسلامی را نماد استمرار هویت ایرانی دانسته است. از جمله‌ی این راه یابی‌های فرهنگی، یکی خردنامه از مقالات حکماست که هفده متن و از جمله حکمت پندنامه‌ی بزرگمهر حکیم، پندنامه‌ی انوشیروان عادل و اندرزهای منتسب به هوشنگ است. دیگری راحة الانسان (نسخه‌ی منظوم کهن از اندرزهای تاج انوشیروان)، ظفرنامه (اندرزهای منسوب به بزرگمهر که برگردان آن از پهلوی به فارسی منسوب به ابوعلی سیناست)، صد پند لقمان، مختار الحکم، پندنامه‌ی عطار که به ویژه در شبه قاره از استقبال کم نظیری برخوردار بوده و به عنوان کتاب درسی در حوزه‌های علمیه تدریس می‌شده و حاشیه‌هایی هم بر آن نوشته شده است...

پندنامه‌های پیشا اسلامی البته فراوانند و از اندرز آذرباد مهر اسپندان تا اندرز اوشتردانا که اندرز پیشینگان، اندرز خسرو کوتان، اندرز بخت آفرید، اندرز داناگان مزد یسنان و پند نامک زرتشت (۱۳ اندرز نامه) را در بر می‌گیرد. اما استقبال ادبیات ایرانی پس از اسلام از این ژانر ادبی که در عهد اسلامی «آدب نامه» نام گرفت، چنان بود که تقریباً تمامی حوزه‌های زندگی و آداب و آیین را یکسره در بر گرفت. از قابوس نامه‌ی عنصر المعالی به پسرش گیلانشاه تا سیاستنامه‌ی ملکشاه سلجوقی. از کیبیا سعاد و نصیحة الملوک امام محمد غزالی تا مکارم الاخلاق رضی الدین نیشابوری.

شمول این آثار به لحاظ کمی و کیفی چنان است که تنها ذکر فهرست و از آن‌ها فرصتی دیگر می‌طلبد و جستاری مفصل تر. اما در خصوص تأثیر دو جانبه و یا اثر عکس پندنامه‌ها و حکمت نامه‌های اسلامی بر زبان فارسی تنها به ذکر یک نمونه بسنده می‌شود: نهج البلاغه، مجموعه‌ی خطبه‌ها و سخنان کوتاه در مسائل دینی و دنیوی، گرد آمده‌ی سید

می‌رسید... . رسم ریبوسی دوستان به هنگام دیدار هم و این دست دادن، هر دو در اصل آدابی ایرانی بودند که در روم مرسوم شدند. اعتقاد به دو اصل خیر و شر و باور به بهشت و دوزخ که در ارتباط با تقوی و گناه است، توسط کیش‌های مزدایی به خارج ایران راه یافت و... امپراطوری روم پس از تصرف آسیای غربی، مصر و سواحل افریقا با جوامع مهاجر ایرانی روبه‌رو شد و از طریق آن‌ها تحت تأثیر فرهنگ ایرانی قرار گرفت^{۳۳}.

فصل سوم «دین‌های ایرانی» نام دارد و ادیان ایرانی پیش از اسلام را مورد بررسی قرار می‌دهد تا نویسنده در فصل چهارم به نقطه‌ی اوج نظریه‌ی خویش برسد؛ ادبیات قرون میانه‌ی ایران: اندرزنامه.

مطابق تعریف اسلامیکا^{۳۴} پندنامه‌ها یا اندرزنامه‌ها مجموعه‌ای از سفارش‌ها و نصایح و صورت نخستین کتاب‌های اخلاقی در زبان فارسی هستند. پند در نوشته‌های زرتشتی به زبان پهلوی، تا سده‌ی سوم، واژه‌ای بسیار آشنا و معنای متداول آن برابر «اندرز» به معنای نصیحت است. ولی گه گاه به معنای «راه» نیز می‌آید که واژه‌ی اوستایی پنتی درست به همین معناست. پند در نوشته‌های مانوی به زبان پارسی نیز وجود دارد و در ایران پیش از اسلام، ادبیات اندرز مهم‌ترین بخش ادبیات پهلوی را تشکیل می‌داده است. برخی پند نامه‌ها در زبان پهلوی به صورت پرسش و پاسخ است که در آن پندها در پاسخ به پرسش‌ها آورده می‌شوند (مثل یادگار بزرگمهر و اندرز پروتکیشان) و برخی دیگر به وجه اخباری و یا امری بیان می‌شوند (مثل اندرز خسرو قبادان).

آن چه از ادبیات اندرزی از پهلوی به عربی و فارسی راه یافته است بسیار است. این متون مجموعه عبارات عبرت آموز مؤثری است که با رشد و گسترش ادبیات، اندکی بعد در نثر، ضمن حکایات و در شعر، در مواقع مناسب، جای گرفته است. سلسله آثار موسوم به کتاب التاج یا تاج نامه در ادبیات عربی، نمونه‌های معرب و نشانی از همان اندرزنامه‌های دوره‌ی ساسانی است و اگرچه تدوین رساله‌های اخلاقی موسوم به «پند نامه» از اواخر قرن پنجم آغاز شد و همگی آن‌ها ریشه در اخلاقیات و اندرزنامه‌های ایران باستان داشتند، شناسایی منابع بی واسطه‌ی اخلاقی نهفته در پند نامه‌های فارسی کاری دشوار و گاه ناممکن است و همگی کتاب‌هایی را که از روزگاران کهن تا کنون در حکمت عملی و اخلاق

کرده است.

پی‌نوشت:

۱. پیروز مجتهدزاده، جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، انتشارات سمت، تهران ۱۳۸۱،

صص ۷۸ تا ۶۶

2. Identity

3. Nationalism

4. Patriotism

۵. پیروز مجتهدزاده، دموکراسی و هویت ایرانی، انتشارات کویر، تهران ۱۳۸۷، ص ۱۳۴

۶. همان، صص ۱۲۸ و ۱۲۹

۷. محمود روح الامینی، زمینه‌ی فرهنگ شناسی: تالیفی در انسان شناسی فرهنگی و

مردم شناسی، انتشارات عطار، تهران ۱۳۶۵، ص ۱۱۱

۸. برای اطلاعات بیشتر در خصوص نقش زبان در شکل‌گیری هویت دینی و ملی ن.ک:

شاهرخ مسکوب، هویت ایرانی و زبان فارسی، نشر و پژوهش فرزاد روز، تهران ۱۳۷۹،

صص ۲۰-۲۴

9. The Discursive Construction Of National Identity by: Ruth wodak,

Rudolf de cilia, Martin Reisigle, Karin Liebhart

10. National Identity: Ethnonationalism in comparative Perspective by:

Anthony D. smith

11. National Identity: Popular Culture and Everyday Life by: Tim Edensor

12. Citizenship and National Identity by: David Miller

13. Nations and Nationalism by: Ernest Gellner, Introduction: John

Breuilly

14. Culture and National Identity in Republican Rome by: Erich Gruen

15. the state, identity, and the National Question in China and Japan by:

Germania a. hoston

16. Palestinian Identity: the Construction Of Modern National

Consciousness

17. Language and Identity: National, Ethnic, Religious by: John E. joseph

18. Continuity in Iranian Identity: Resilience of a Cultural H eritage

۱۹. شایان ذکر است که این کتاب پیش از آن نیز توسط مهرداد ایران طلب ترجمه شده

و از سوی نشر مهد مینا به چاپ رسیده بود.

20. gnomic verses

21. phocylides

۲۲. عربلی رضایی، واژگان توصیفی ادبیات، انتشارات فرهنگ معاصر، تهران ۱۳۸۲،

صص ۱۳۲

۲۳. مهرداد بهار، ادیان آسیایی، نشر چشمه، تهران ۱۳۷۵، ص ۲۵۳

24. www.encyclopaediaislamica.com/madkhal2.php?sid=2846

۲۵. فرهنگنامه‌ی ادبی فارسی، دانشنامه‌ی ادب فارسی، اصطلاحات، موضوعات و مضامین

ادب فارسی، به سرپرستی حسن انوشه، سازمان چاپ و انتشارات، تهران ۱۳۷۶، ص ۱۷۰

26. idactic literature

رضی. این مجموعه بر ادبیات اخلاقی - تعلیمی فارسی اثر گسترده و عمیقی داشته است. بسیاری از سخنان کوتاه حضرت علی (ع) در این کتاب، نصیحتی است که مضامین کما بیش مشترکی با اندرزهای کهن ایرانی دارد.

مجموعه‌های جداگانه‌ای نیز از سخنان کوتاه یا «کلمات قصار» حضرت علی وجود دارد که کهن‌ترین آن‌ها مائۀ کلمه‌ی - گرد آمده‌ی نویسنده‌ی بزرگ عرب جاحظ - است. از میان ترجمه‌های گوناگون این اثر، یکی از کهن‌ترین آن‌ها صد کلمه است متعلق به شاعر معروف سده‌ی ششم هجری، رشید الدین و طواط و دیگری، غرر الحکم آقا جمال خوانساری^{۲۵}. فصل پنجم به «تداوم ایرانی در عصر اسلامی» اختصاص دارد و فصل پایانی «ادبیات ایرانی در عصر اسلامی: ادب نامه» نام گرفته است. در این جا ادبیات آموزشی یا ادبیات ارشادی^{۲۶} نوشته‌هایی قلمداد شده‌اند که هدفشان، آموزش چیزی به خواننده یا مخاطب باشد و بنابراین تمامی نوشته‌های دینی، اخلاقی، حکمی، انتقادی، اجتماعی، سیاسی، علمی، پندنامه و حتی متونی که به آموزش شاخه‌ای از علوم، فنون یا مهارت‌ها می پردازند را در بر می‌گیرد. اما عمده‌ی تمرکز نویسنده بر ادب نامه‌های پس از اسلام و تبلور پند نامه‌های پیشا اسلامی در آن است.

آثار صوفیه مثل شرح تعرف مستملی بخاری، کشف‌المحجوب هجویری، مرصاد العباد نجم رازی، مصباح‌الهدایه‌ی عزالدین محمود کاشانی، مقصد اقصای عزیز الدین نسفی، رسایل خواجه عبدالله انصاری و تصنیفات شیخ احمد جام (ژنده پیل) از این گونه آثارند. همچنین از مجالس سبعة و فیه ما فیه مولوی گرفته تا معارف بهاء ولد، مقالات شمس تبریزی، فواید الفوائد امیر حسین دهلوی، تذکره‌الاولیاء عطار، نفحات الانس جامی و رشحات عین الحیات مولانا علی صفی پسر ملا حسین واعظ کاشفی؛ و از دانشنامه‌ی علایی ابن سینا گرفته تا اساس الاقتباس خواجه نصیر الدین طوسی، رسالات شیخ اشراق، نوشته‌های تعلیمی اسماعیلیان به ویژه آثار ناصر خسرو و قاضی نعمان و آثاری که در زمینه‌ی علوم گوناگون نظری و عملی - پزشکی، داروشناسی، فنون، هنر، جغرافیا، ریاضی، نجوم، سیاست و... نوشته شده‌اند؛ همگی در زمره‌ی ادب نامه‌ها قرار می‌گیرند و به لحاظ فنی، تاریخی و فرهنگی استمرار همان پند نامه‌های پیش از اسلام هستند.

در پایان نویسنده طی یک نتیجه‌گیری رابطه‌ی هویت ایرانی با زبان فارسی، دین، شعر، نثر را باز گفته و عنوان می‌کند ادبیات حماسی - تاریخی ایران پس از اسلام اوج گرفته و مخصوصاً در فردوسی به نهایت می‌رسد و نیز گلستان معرف اساسی‌ترین مقوله‌های فرهنگ و اخلاق اجتماعی ایران اسلامی است.

در حقیقت ادبیات رشته‌ی ظریف اما محکمی است که حلقه‌های هویت و فرهنگ ملی ما را به یکدیگر پیوند زده است و آن گونه که در کتاب در آستین مرقع آمده است؛ عنصر اصلی و فصل مقوم فرهنگ ملی ما است. سند هویت ماست. ظرف جامعی است که همه‌ی جلوه‌های ذوقی و هنری و سوابق افتخار انگیز ملت ما را در خود حفظ و به جهانیان منتقل